

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ. ΜΗΝΑ, Δ.Φ.
Ἐπιμελητοῦ τῆς ἔδρας τῆς Γλωσσολογίας

ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

Γιὰ τὸ βιβλίο μου «Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου»¹ ὁ κ. Χ. Π. Συμεωνίδης ἐδημοσίευσε² μιὰν κριτικὴν μὲ παρατηρήσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ περισσότερες δὲν μὲ βρίσκουν σύμφωνο. Δὲν ἔχω ὥστόσο τὴν πρόθεση νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴ συστηματικὴν ἀντίκρουση γνώμων πού ἀναφέρονται σὲ θέματα λεπτομερειακὰ — ὅπως εἶναι ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἔτυμολογία καρπαθιακῶν γλωσσικῶν τύπων — ἢ σὲ προτάσεις ὑποκειμενικὲς πού ἀφοροῦν τὴν κατάταξη τῆς ὕλης καὶ τὸν καταρτισμὸ τῶν πινάκων. Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἐκείνη, θὰ ἀσχοληθῶ μόνο μὲ ζητήματα πού, καθὼς νομίζω, παρουσιάζουν πιὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον.

1. Τὸ ἤθελεν σὲ δυνητικὲς ἐγκλίσεις

Στοὺς ὑποθετικοὺς λόγους πού δηλώνουν τὸ ἀπραγματοποίητο ἢ τὸ ἀντίθετο στὴν πραγματικότητα, π.χ. *ἂν ἦεν νῶρκετον ὁ Κ., ἦεν νὰ ρτῆ κ' ὁ Α. κ. ἄ., εἶχα γράψει* (σ. 109) ὅτι χρησιμοποιεῖται τὸ *ἦεν* (= ἤθελεν). Ἀντίθετα, ὁ κ. Συμεωνίδης, παραπέμποντας στὸν Σ. Μενάρδο³, πού εἶχε γράψει *εἶεν καὶ νεῖεν*, νομίζει ὅτι ἔχουμε ἐδῶ διατήρηση τοῦ ἀρχαίου *εἶη ἂν, εἶεν ἂν* (*ἂν εἶεν* > *νεῖεν*). Ὁ Σ. Μενάρδος⁴ ὁμοῦς γράφει μὲ σαφήνεια ὅτι «τὸ *ἂν εἶ(χ)εν* συγκόπτεται συνήθως εἰς *νεῖεν*· *νεῖεν ἔρτης, ἐσάζαμέν τα*. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ *ἀνεῖεν* ἢ *νεῖεν* ὑπάρχει καὶ τὸ *νάεν*, ἧτοι *νὰ εἶ(χ)εν*, ἐπίσης ἀπρόσωπον, ὅπερ ἐν Πάφῳ θεωρεῖται ὡς πλεον ἀδύνατον καὶ ἔχει τὴν ἀπόδοσιν ὡς ἐξῆς· *νάεν* τὸ *ξέρω*, *ἐν ἦταν νῶρτω* (*ἂν* τὸ *ἦξευρα*, δὲν θὰ ἤρχόμην)». Τὸ ὅτι τὸ *εἶεν* — ὅπως τὸ γράφει ὁ Μενάρδος — ἀπαντᾷ κάποτε καὶ σὲ εὐχητικὲς προτάσεις (π.χ. *ἄς εἶεν ἔρτω πού τὰ χτές...*, ἢ *νεῖεν μὲν ἔρτω*) δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρη γιὰ νὰ νομίσουμε πὼς διατηρεῖται ἀκόμα καὶ σήμερα ἡ ἀρχαία (δυνητικὴ) εὐκτικὴ.

Καθὼς παρατήρησε ὁ Γ. Χατζιδάκις⁵, «ἡ εὐκτικὴ ἤδη ἐπὶ Χριστοῦ ἦν ἀπρηχαιωμένη καὶ δὴ ἄχρηστος ἐν τῷ προφορικῷ τῆς συνθηθείας

1. Κων. Μηνᾶ, *Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα 1970.

2. Στὰ *Ἑλληνικά*, 26 (1973) 156-163.

3. Σ. Μενάρδου *Κυπριακὴ γραμματικὴ*. Ἀθηνᾶ 37 (1925) 46-47. Βλ. καὶ Λ. Φιλίππου στὴ *Λαογραφία* 5 (1915-16) 619, ἀπ' ὅπου τὰ παραδείγματα: *Νεῖεν μὲ χάψη ἢ μάνα μου τζαί νεῖεν μὲ κάφη, καί, πού νεῖεν καῖη ἢ ὦρα τζ'* ὁ σιασμός πού σὲ εὐρῆκα μπροστά μου.

4. Σ. Μενάρδος *ἔ. ἀ.* 47.

5. Χατζιδάκι *MNE* 2, 590.

λόγῳ... ταύτην δὲν ἀπώλεσε κατ' ἀλήθειαν ἢ νέα Ἑλληνικὴ ἀλλ' αὐτὴ ἢ ἀρχαία». Κατὰ τὸν Α. Meillet¹ ἐπίσης «l' optatif est sorti de l' usage entre le IVe siècle av. J. C. et le IIe siècle ap. J. C.», καί, κατὰ τὸν Στ. Ψάλτην², «ἐν χρόνοις ἀρκετὰ παλαιοῖς ὁ δυνητικὸς σύνδεσμος ἂν ἤρχισε νὰ χάνη τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὅπως μετὰ τῆς εὐκτικῆς μὲν ἐκφράζῃ τὸ δυνατόν γενέσθαι ἐν τῷ μέλλοντι μετὰ παρωχημένου δὲ ὀριστικῆς ἐκφράζει τὸ δυνατόν γενέσθαι ἐν τῷ παρελθόντι...». Ἐξάλλου, ἂν στίς δυνητικὰς προτάσεις ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ρ. εἰμί ~ εἶμαι, ἢ συντακτικὴ τοῦ σχέσης θὰ ἦταν διαφορετικὴ. Ἡ πρόταση π. χ. ἂν ἦεν νὰ ρτῶ τῆς Καρπάθου θὰ ἔπαιρνε τὴ μορφή ἂν ἤμουν ἐρκοῦμενος ἢ καὶ ἂν ἦεν νὰ ἴμουν ἐρκοῦμενος.

Ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, ὁ Μενάρδος νομίζει ὅτι τὰ κυπριακὰ (ἀ)νεῖεν καὶ νᾶεν προέρχονται ἀπὸ τὸ ἂν εἶχεν, τὸ ὁποῖο, ἀπὸ τὸν Βουστρώνιο, τὸν Σαχλίκη καὶ ἄλλους χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῆς ὑποθετικῆς προτάσεως πού ἀναφέρεται στὸ παρελθόν. Καὶ ὅμως ἢ παραγωγὴ τοῦ νεῖεν καὶ νᾶεν ἀπὸ τὸ εἶχεν πρέπει, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ἀποκλεισθῇ. 1) Γιατὶ στὴν Κύπρο τὸ χ δὲν ἀποβάλλεται μεταξὺ φωνήεντων, ἀλλὰ, ἀντίθετα, πρὶν ἀπὸ τὰ φωνήεντα ε, ι προφέρεται σὰν γαλλικὸ ch³. 2) Γιατὶ ὁ παρατατικὸς τοῦ βοθηθικοῦ ρ. ἔχω, κατὰ κανόνα, δὲν χρησιμοποιεῖται ἀπρόσωπα, ἀλλὰ συμφωνεῖ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ὑποκειμένου του, π. χ. στὸν Μαχαιρᾶ παρὰ νᾶχαν ζήσειν, στὸν Βουστρώνιο ἂν εἶχα τὸ ξεύρειν, ἂν εἶχαν τοὺς ἐφτάσειν, ἂν δὲν εἶχεν ἐφτάσειν ὁ Π., ἂν εἶχαν λείπειν οἱ ἄνθρωποι, στὸν Σαχλίκη νᾶχα ξυρισθῆν, στὸν Γεωργιλᾶ Θανατ. 440 (Wagn.) κάλλιον νὰ μὴ εἶχεν ἔβλογηθῆν, νὰ μὴ εἶχαν βάλειν κλίμα⁴, ἐνῶ τὸ κυπριακὸ (ἀ)νεῖεν καὶ νᾶεν χρησιμοποιεῖται πάντοτε στὸ γ' ἐνικὸ πρόσωπο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ μεταγραφὴ στὸ κυπριακὸ ἰδίωμα τῶν παραπάνω φράσεων τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ τοῦ

1. Α. Meillet *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*⁷, Paris 1965, σ. 290. Βλ. καὶ Α. Μέγα Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος 176, Τριανταφυλλίδη Νεοελλ. Γραμμ. - Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή 11 καὶ 34, R. Browning Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μεσαιωνικὴ καὶ νέα (μετάφραση Σωτηρόπουλου) 61-62. Οὔτε καὶ ὁ Andriotis, *Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, ἀναφέρει διατήρηση τῆς εὐκτικῆς εἶην - εἶεν.

2. Στ. Ψάλτη *Περὶ τῶν ὑποθετικῶν λόγων ἐν τῇ μέσῃ καὶ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ. Λεξικογρ.* Ἀρχεῖον 5 (1918) 50. Βλ. ἀκόμα Ψάλτη ἔ. ἀ. 46 καὶ Α. Μέγα ἔ. ἀ. 323, ὅπου ἀποκρούεται ἡ γνώμη τοῦ Δ. Μαυροφρύδη *Δοκίμιον ἱστορίας τῆς ἑλλην. γλώσσας* 250 — καὶ τοῦ Α. Jannaris *An historical Greek Grammar* 564 κ.έ. — σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ νὰ προῆλθε ἀπὸ τὸν ἀναγραμματισμὸ τοῦ δυνητικοῦ ἂν.

3. Σακελλαρίου *Κυπριακὰ λα', να', Σ. Μενάρδου Περὶ τῆς γλώσσας τῶν Κυπρίων.* Ἀθηνᾶ 6 (1894) 152, Παντελίδου *Φωνητικὴ τῶν νεοελλ. ἰδιωμάτων Κύπρου Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*, 40.

4. Βλ. Μενάρδου *Κυπρ. γραμμ.* 46-47.

Βουστρώνιου, τὴν ὁποία ἔκαμε ὁ ἴδιος ὁ Μενάρδος¹: *παρὰ νάε ζήσουν, ἄν εἶεν τὸ ξεύρω, ἄν εἶεν τοὺς ἐφτάσουν, ἄν δὲν εἶεν ἔρτει, ἄν εἰλελ λείπουν.*

Ἀντίθετα, ἡ παραγωγή τόσο τοῦ κυπριακοῦ (ἀ)νήεν καὶ νάεν ὅσο καὶ τοῦ καρπαθιακοῦ ἦεν ἀπὸ τὸ ἤθελεν δὲν προσκρούει στὶς δυσκολίες αὐτές: 1) Τὸ ἀρχικὸ ν (νῆεν Κύπρ., νάεν Κάρπ., Κύπρ.) ὀφείλεται ἢ στὸν ὑποθετικὸ σύνδεσμο ἄν, ὅπως λέγει ὁ Μενάρδος, ἢ — ὀρθότερα, καθὼς νομίζω — στὸ μόριο νά (<ἀρχ. ἴνα), μὲ τὸ ὁποῖο ἐπίσης ἐκφέρονται δυνητικὲς προτάσεις, ὅπως Προδρ. 4, 225-226 (Hess.-Pern.) ἄν ἤμουν παραζυμωτῆς ἢ ζυμωτῆς μαγκίπου, / προφούρνια νά χόρταινα, νά'χα καλὴν ἡμέραν, Προδρ. 4, 272... νᾶπες βαφέαν ὁμοιάζω, Γεωργιλᾶ Θανατ. 181 (Wagn.) τὰργόχειρα τὰ κάμνασιν πολλὰ νά'χεν φουμίσει, «'Ιμπέρ. κ. Μαργ.» 80 (Κριαρᾶ) ἡ μέση του, νά ἔλεγε, ὠραῖον δαχτυλιδίτισιν² ἢ προτάσεις εὐχετικὲς καὶ ὑποθετικὲς π.χ. νά ἤμουν πουλί νά πέταγα..., νά μποροῦσα νά γίνω..., κ. ἄ. Ἄν ὑποθέσουμε τὸ νά ὡς ἀφετηρία, τότε ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὴν ὄχι εὐκόλη δικαιολόγηση τῆς ἀποβολῆς τοῦ ἀρχικοῦ α τοῦ συνδέσμου ἄν. Ὁ τύπος νάεν προέρχεται ἀσφαλῶς ἀπὸ ἐκκρουση τοῦ «ι» κοντὰ στὸ α (νά ἦεν), ἐνῶ ὁ κυπριακὸς τύπος νῆεν παρουσιάζει ἀνώμαλη ἀποβολὴ τοῦ α³. Ἐξάλλου, ἐνῶ ἀπὸ τὸ εἶχεν δὲν μπορεῖ νά ἀποβληθῇ τὸ χ, ἀπὸ τὸ θέλει ἴνα προῆλθε τὸ θενά⁴, θανά, θάν, θά⁵. Ὅμοια, ἀπὸ τὸ ἤθελεν νά ἦταν δυνατὸ μὲ ἀποβολὴ τοῦ λ (ἤθελεν νά) ἤθελν νά) νά προέλθῃ ὁ τύπος ἤθεν νά⁶, ἀπ' ὅπου, μὲ ἀποβολὴ καὶ

1. Βλ. Μενάρδου ἔ. ἀ. 46.

2. Βλ. καὶ Μαυροφροδῆ ἔ. ἀ. 248 καὶ 250. Μέγα ἔ. ἀ. 323. Α. Τζαρτζάνου *Νεοελληνικὴ σύνταξις* 2, 186-187-188. Ὅμοια χρῆση τοῦ νά ἀπαντᾷ ἐπίσης στὴν καππαδοικὴ καὶ τὴν ποντιακὴ διάλεκτο.

3. Γιὰ τὶς ἀνωμαλίες τῶν φωνηέντων βλ. Α. Τσοπανάκη *Μικρὴ συμβολὴ στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνικοῦ φωνηεντισμοῦ*. Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἀθῆναι 1960, 425-444.

4. Στὴν Κύπρο ἀπαντᾷ ἀπὸ τὸν 12. αἰ. (Browning ἔ. ἀ. 115), ἀπαντᾷ ἐπίσης στὴν Κρήτη (Σαχλίκης στίχ. 122 ἔκδ. Wagner, Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἔκδ. Μέγα, στίχ. 334 κ.ἀ.) καὶ στὴν Κάρπαθο (Κων. Μηνᾶ ἔ. ἀ. 76, 94).

5. Κατὰ τὸν Χατζιδάκι *MNE* 1, 197: θέλει ἴνα > θέλει νά > θελ νά > θεννά > θενά > θά. Βλ. καὶ Χατζιδάκι *Σύντ. ἱστορ. ἑλλ. γλ.* 98, Β. Φάβη *Συντακτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ γλωσσ. ἰδίωμα Φαράσων. Ε.Ε.Β.Σ.* 18 (1948) 173 καὶ 174 σημ. 1 (ἤθελαν νά > θελνᾶ > θελᾶ > θαλά), Τζαρτζάνου *Νεοελλ. σύνταξις* 2, 152 σημ. 1 (θέλ' νά > θέ νά > θενᾶ > θανᾶ > θάν πρὶν ἀπὸ φωνῆεν καὶ θά πρὶν ἀπὸ σύμφωνο). Βλ. ἀκόμα Φιλήντα *Γλωσσικά*. Ἐτυμολογίες σὲ θρακικὲς λέξεις. *Θρακικά* 5 (1934) 277. Πολ. Παπαχριστοδοῦλο *στὰ Θρακικά* 4 (1933) 326. Kretschmer *Der heutige lesbische Dialekt* 52. Δέφνερ *Λεξ. Τσακων.* λ. θά (<θέ νά).

6. Στὴν Κύπρο καὶ ἔθεν ἀπὸ τὸν παρατατικὸ ἔθελα, ἔθελες, ἔθελε. Βλ. Σακελλαρίου ἔ. ἀ. λ. θέλω, καὶ Themis Siapkaras - Pitsillidès *Poèmes d' amour*, εὐρετήριον, ρ. θέλω.

τοῦ θ1, προῆλθε ὁ τύπος ἦεν νὰ τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Κύπρου, ἐνῶ μὲ ἀποβολὴ τοῦ θ στὸ ἤθελε νὰ > ἤθλε νὰ προέκυψε τελικὰ ὁ θρακικὸς τύπος ἦλα καὶ ὁ μακεδονικὸς ἀλά².

2) Ἐκ τῆς συντακτικῆς πλευρᾶς πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι, ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε, τὸ ρ. ἔχω στὸν ἐνεστώτα καὶ τὸν παρατατικὸ ὡς βοηθητικὸ γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ παρακειμένου καὶ τοῦ ὑπερσυντέλικου συμφωνεῖ μὲ τὸ ὑποκείμενό του, τὸ ρ. θέλω (στὸν ἐνεστώτα) ὡς βοηθητικὸ γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ μέλλοντος καὶ ὁ παρατατικὸς τοῦ ἤθελα γιὰ τὸν σχηματισμὸ δυνητικῶν ἐγκλίσεων, ἀφοῦ πρῶτα χρησιμοποιήθηκαν ὡς προσωπικὰ ρήματα, π. χ. θέλω, θέλεις, θέλομεν (κλπ.) γράφει³ καὶ ἤθελον, ἤθελες, ἤθελε, ἠθέλομεν (κλπ.) γράφει⁴, χρησιμοποιήθηκαν κατόπιν ὡς τριτοπρόσωπα, π. χ. θέλει γράφω, γράφεις, γράφει, γράφομεν, κλπ. ἤθελε γράφω, γράφεις κλπ.⁵, ὅπου δηλ. τὸ ἀπαρέμφατο ἔγινε ρῆμα καὶ τὸ βοηθητικὸ ρῆμα κατάντησε ἓνα ἄκλιτο τυπικὸ στοιχεῖο παίρνοντας τὴν κατάληξιν τοῦ γ' ἐνικοῦ προσώπου, ποῦ εἶναι καὶ τὸ συνηθέστερο.

Ἐκ τούτων παραδείγματα ἀπὸ τῆ μεταγενέστερη, τῆ μεσαιωνικῆ

1. Πβ. Μενάρδου *Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Κυπρίων* 151: «μόνον εἰς τὸ ἀθθένα διεσώθη τὸ θ τοῦ θενά λεγομένου ἄλλως ἐννά». Τὸ ἐννα λέγεται ἐπίσης καὶ στὴν Κάρπαθο (Κων. Μηνᾶ ἔ. ἀ. 94). Γιὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ θ πβ. κάομαι, κάιστρο τῆς Καρπάθου, στὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται, τὸ θ ἀκούσθηκε σὰν δ καὶ γι' αὐτὸ ἀποσιωπήθηκε. Πβ. τὸ ἀρχαῖο μηδεῖς ~ μηθείς, οὐδεῖς ~ οὐθείς καὶ τὸ σαμιακὸ ἀθηβόλ' τῆς φρ. ὄλος ὁ κόσμος τὸν ἐχ' ἀθηβόλ' (Σταματιάδου *Σαμιακά* 5, 24) ἴσως ἀπὸ τῆ λ. ἀθιβολή.

2. Ὁ παρατατικὸς τοῦ θέλω στὸν σχηματισμὸ δυνητικῶν ἐκφράσεων ἀπαντᾷ ὡς ἤχελα Πόντ., ἤθενά Θῆρα, Κύπρ., Σίφν., ἠθά Ἡπειρ., Κέρκ., Σίφν., ἦθε Ἀστυπάλ., Θῆρα, Κάλυμν., Κέρκ., Κῶς, Ρόδ., ἐθενά Κύπρ., Λέσβ., ἔθεν Κύπρ., θαλά Πορταριά Μαγνησίας — πρόσθεσε καὶ Κόνιτσα — ἦλα Θράκη, ἀλά Μακεδονία. Βλ. Ψάλτη ἔ. ἀ. 53. Σαλβάνου *Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ιδιώμ. τῶν ἐν Κερκύρα Ἀργυροῶν* 29. Ρεμπέλη *Κονιτσιώτικα* 23. Ἐκ τῆς Μακρυγιάννη *Ἀπομνημονεύματα* (ἔκδ. Γαλαξία) σ. 294: «Τότε βιάζον τὸν Τζούρτζη, τοῦ ζητοῦνε καὶ καράβια νὰ φύγουν. Ἐγὼ δὲν ἤθελα ὅτ' ἦθα παραδοθῆ τὸ κάστρο».

3. Σπανέας στίχ. 283 (Wagn.) ὅσα κακὰ κι ἂν πολεμοῦν, ἀπήλογος εἶσθαι θέλεις. Σαχλίκης στίχ. 46 (Wagn. σ. 64) εἰ δ' ἔλθῃ τὸ ἔξαναστροφον, θέλουν χαρῆν οἱ ἐχθροί σου. Γιὰ τὸ θέλω + ἀπαρμφ. βλ. Browning ἔ. ἀ. 29, 59, 82 σημ. 9.

4. Χρον. Μορ. 5297 (χφ. Κοπεγχάγης) μὲ τὸν Μέγαν Δεμέστικον τὸν ἠθέλαν κερδίσει. Miklosich-Müller *Acta et diplomata* 5, 70 «οἱ ἐπίσκοποι, ὅπου ἠθέλασιν εἶστε (=εἶσθαι) εἰς τὴν εἰρημένην ἐπισκοπὴν», ἀπὸ τοῦ Μέγα ἔ. ἀ. 321 τὰ παραδείγματα θέλεις χαρῆν καὶ τιμωρηθῆν, θέλουν χαρῆν οἱ φίλοι σου κ' οἱ ἐχθροὶ θέλουν πλαντῆν τοῦ Σαχλίκη, θέλεις κρατηθῆν, θέλομεν στραφῆν τοῦ Γεωργιλᾶ. Πρόσθεσε: καὶ οἱ δύο θέλει προχωρήσουν... (Δ. Σολωμοῦ, *Διάλογος*). Βλ. καὶ Σκαρλάτου Βυζαντίου *Λεξικὸν* λ. θέλω καὶ Ψάλτη ἔ. ἀ. 50, 52.

5. *Διγεν.* (ἔκδ. Λάμπρου) 234 θέλει σὲ ὄνειδισω, 285 θέλει δεῖς, 570 δὲ θέλει ἀμελήσω. Βλ. καὶ Ψάλτη ἔ. ἀ. 53.

καὶ τὴ νέα Ἑλληνική, μετὸ ἤθελεν καὶ ἤθελε νᾶ (ἦθε νᾶ, ἦεν - νᾶ, ἦθα κλπ.) σὲ δυνητικὲς ἐγκλίσεις. 1) σὲ κύριες προτάσεις: Ἐπίκουρος Εὐαγγέλια εἰ μὴ Ἰακώβ ὁ πατὴρ ἡμῶν προσηύξατο περὶ ἐμοῦ πρὸς Κύριον, ἤθελε Κύριος ἀνελεῖν με¹, Χρον. Μορ. 4114 καὶ ἂν ἔλειπε διὰ ἐντροπὴν τῶν εὐγενῶν ἀνθρώπων..., / εἰπεῖν καὶ ποιήσῃν ἤθελεν τοῦ πρίγκιπος ἀσχημίαν, Ἀσσί- ζες ρνα² ἂν ὁ Ἀδάμ ἔξεν ὡς αὐτὸς καὶ νᾶ ἐχῆρσεν, οὐδὲν ἤθελεν ἠμπο- ρήσει κείμενα νᾶ λάβῃ, Ἀσσίζες ρσστ³ οὐδὲν τὴν ἤθελεν χαρτωθῆν, Μαχαί- ρᾶς (Σάθα, Μεσν. Βιβλ. 2,61) καὶ ἂν εἶχεν ἔχειν καθαρὸς ὁ Θεός, ἐθέλεν τοὺς γλυτώσειν, στὸ ποίημα «Περὶ τῆς ζενιτιάς» στίχ. 23-24 ἂν ἦτον καὶ νᾶ ἠμποροῦσε τὸν ἕπνον νᾶ κοιμᾶτον, / ἀλησμονήσῃν ἤθελεν ὀλίγον ἐκ τὴν λύ- πην, ἀπὸ κυπριακὴν παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ «Διγενῆς καὶ κάβουρας» δὲν ἦτον πύρκος νᾶ ραῆ, γὰ ὄρος νᾶ χαλάση / τσ⁴ ἂν ἦτον μολυβόχτιστος ἤθελεν νᾶ χαλάση², Κατσαῖτη «Κλαθμὸς Πελπν.» Α' 319 (ἔκδ. Κριαρᾶ) τέτοιας λογῆς ἤθελε πολεμήσει, Κερκύρας ἂν ἐρχόσουνε σὲ μένανε, ἦθα σὲ γιατρέφω μετὸ τίποτε³, Κιμῶλου ἄστε ἐρθῆς προχθές, δὲν ἦθε νᾶ ἡμει μερα- σμένη (= ἂν ἤρχεσο, δὲν θὰ κατεκείμην διαμελισμένη τὸ σῶμα)⁴ καὶ ἂν ἦτον σκέτο πανί, ἦθε νᾶ τό ἄχω βγάλει⁴, Πόντου νᾶ με πιάνουνα νᾶ ἦ- τουνε, σᾶν τ⁵ ἀρκούδι θεᾶ με πουρπάτᾶσανε (= ἂν με συνελάμβανον, ὡς τὸ ἀρκούδι θὰ με περιγᾶγον)⁵, Ἄνδρου ἂν ἤζούσενε τὸ Καϊράτσι, ἦθε νᾶ τονε πᾶη μπρὸς τὸ δρόμο⁶.

2) σὲ εἰδικὲς προτάσεις: Χρον. Μορ. 169 (χρ. Κοπεγχάγης) ἐλό- γισεν ὡς φρόνιμος, ὅτι ἁμαρτία ἤθελεν εἶσται... κ' ἡ σωτηρία τῶν χριστιαν- ῶν φέγος ἤθελεν εἶσται⁷, Καρπάθου ἤλεεπ - πὼς ἦεν νᾶ πᾶη.

3) σὲ αἰτιολογικὲς προτάσεις: Καρπάθου ἐν ἦρτε, γιατί ἦεν νᾶ κρουῶση.

4) σὲ ὑποθετικὲς προτάσεις: Ἐρωτόκριτος στίχ. 929-930⁸ καὶ τὸ παιδί μου ἄνε κιανεῖς μοῦ τῶθελε σκοτώση, / ἔτοιον καιρὸν ἀντάμειψιν δὲν ἤθελα τοῦ δώσει, Κιμῶλου ἄθ θε βρέξει, ἦθα γίνεῖ (= ἂν ἤθελε βρέξει, ἤθελε γίνεῖ...)⁹, Καρπάθου ἂν ἦεν νᾶ ρτῆς, ἦεν νᾶ πᾶμε. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἤθελεν (νᾶ) στὴν ὑπόθεση ὀφείλεται πιθανῶς σὲ ἐπίδραση τῆς ἀπο- δόσεως τοῦ ὑποθετικοῦ λόγου¹⁰.

1, A. Jannaris ἔ. ἀ. Appendix IV 5.

2. Στὴ Λαογραφία 6 (1917-1918) 390-393.

3. Σαλβάνου ἔ. ἀ. 29.

4. I. Βογιατζίδου Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Κιμωλίων. Ἄθηνᾶ 37 (1925) 157.

5. Ἄνθ. Παπαδόπουλος στὴν Ἄθηνᾶ 45 (1933) 39.

6. I. Βογιατζίδου Γλώσσα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου 3, 174.

7. Πβ. Σαχλίκη στίχ. 67 (ἔκδ. Wagner σ. 81) θαρρῶντα καὶ κατέχοντα, ὅτι νᾶ διαφορεύση.

8. Σύμφωνα μετὸ τὴ γραφὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1713 καὶ τοῦ 1737.

9. Βογιατζίδου Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Κιμωλίων, 157.

10. Ψάλλτης ἔ. ἀ. 52.

5) σὲ παραχωρητικὲς προτάσεις: Νάξου ἔστοντας καὶ νὰ ἤθελεν ἔχει τὴν διαφορὰν μὲ τὴν ἀδελφήν τως...¹, Καρπάθου καὶ νάεν- νὰ ρτῆς, ἔτ- τὸν ἐπρολάβαιν-νες...

6) σὲ ἐνδοιαστικὲς προτάσεις: Καρπάθου ἐφοῶτομ -μὴν ἦεν-νὰ ἔνω πλοῦσιος (=φοβόταν μὴπως θὰ γινόμεον πλοῦσιος).

7) σὲ συμπερασματικὲς προτάσεις: ἀναγκάζει εἰθὺς καὶ τ' ἀνακουφωτὰ σίδηρα νὰ ἀστράφουν μὲ φλόγα, καὶ νὰ βροντήσουν μὲ κτύπον, ὥστε ὅπου ἤθελες ἰδῆ μαυρισμένον μὲ τοὺς καπνοὺς τὸν ἀέρα².

8) σὲ χρονικὲς προτάσεις: Σάμου ὅπου ἤθελα νὰ σκουλάσου ἀπ' τ'ς δασκάλ', ἔξ'να τοῦ κίρι κὶ ἐπλαθα κὶ βόδια κὶ ἄλουγα³, Κιμῶλου σὰν ἤθελε κάμωμε γάμο, βδομάδες εἶχαμε τὰ βιολιά, καί, ἠχώνοντανε οἱ γυναῖκες, σὰν ἦθε νὰ μπροβάλη καϊκάκι⁴, Πόντου θενὰ λευθερώθα, κ'ε ἔθενὰ γλύτωσε⁵.

9) σὲ ἀναφορικὲς προτάσεις: καὶ ὅποια τοὺς ἤθελε ἀρέσει, εἰς ἐκείνη τό βαναν νὰ μάθει τὸ παιδί⁶, Καρπάθου ἐγιάαιν-νεν, ὅπου (ἦ)εν-νὰ βρῆ.

2. Ἡ τροπὴ σχ>σκ καὶ ἡ προφορὰ τοῦ χ+ε,ι ὡς ῥ⁷

Ἐπειδὴ εἶχα γράψει (σ. 56) σχέδιο>σκέδιο>ῥέδιο, σχοινὶ >σκοινὶ>σοινί, σχίζω>σκίζω>ῥίτζω, ὁ κ. Συμεωνίδης παρατηρεῖ ἐρωτώντας: «Γιατὶ ἡ μεσολάβηση τοῦ σκ γιὰ τὴν ἐξέλιξη σχ>σ, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ σὲ ὀρισμένους περιοχὰς τοῦ νησιοῦ ἔχουμε τὴν ἐξέλιξη χ>σ (σ. 57 σέρι, σοῖρος, σείλη); Ὁ τύπος δηλ. σκέδιο δὲν εἶναι ἡ γέφυρα γιὰ τὴν ἐξέλιξη σχέδιο>σέδιο, ἀλλὰ μιὰ δευτέρη δυνατότητα: σχέδιο>σέδιο καὶ σκέδιο».

Τὸ σχ καὶ σκ στὴ βόρεια καὶ νότια διαλεκτικὴ ζώνη τῆς Καρπάθου καὶ τὸ χ+ε,ι στὴ νότια ζώνη τῆς προφέρονται ὡς σ, καὶ ἡ ἐρώτηση τοῦ κ. Συμεωνίδη θὰ ἦταν πράγματι δικαιολογημένη, ἂν ἡ τροπὴ σχ>σκ καὶ ἡ προφορὰ τοῦ χ+ε,ι ὡς ῥ ἐμφανίζονταν συγχρόνως στὴν ἱστορία

1. Ἄντ. Κατσουροῦ *Ναξιακὰ ἔγγραφα 17. αἰ.* στὴν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κυκλ. Μελετῶν 7 (1968) 28, ἔγγραφο τοῦ 1616.

2. Φρ. Σκούφου *Τέχνη Ρητορικὴ* (Βασ. Βιβλ. 8, σ. 60).

3. Σταματιάδου *Σαμιακὰ* 5, 91.

4. Βογιατζίδου *Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Κιμωλίων* 158.

5. Ἄνθ. Παπαδόπουλος στὴν *Αθηνᾶ* 45 (1933) 39, ὅπου ἡ φράση αὐτὴ παραφράζεται ἔτσι: «ὅταν θὰ ἠλευθερώθην, ἦτοι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔλευθερωθῶ, δὲν θὰ ἐγλύτωσε, ἦτοι δὲν θὰ ἠδύνασο νὰ σωθῆς».

6. Τοῦ Ἀλέξιου Ράρτουρου, κερκυραίου ἱεροκῆρυκα (1525-1590) ἀπὸ τοῦ Διζικιρίκη Ἡ γλώσσα μας σ. 74.

7. Τὸ ῥ προφέρεται ὅπως τὸ γαλλικὸ *ch* ἢ τὸ γερμανικὸ *sch*.

τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἄς παρακολουθήσουμε ὅμως τὴν ἡλικία τῶν φαινομένων.

1) Ἡ ψιλωτικὴ ἐπίδραση τοῦ σ στὰ δασέα ἤ — ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ὀνομασθῆ ἄλλιῶς — ἡ ἀνομοιωτικὴ ἀλλαγὴ τῆς διάρκειας τῶν (ἄηχων) ἐξακολουθητικῶν εἶναι φαινόμενο πολὺ παλαιό. Ἡ τροπὴ σθ>στ παρουσιάζεται ἤδη ἀπὸ τὸ 500 π. Χ. μὲ τὶς λέξεις *χρησται, χρηστω, λυσάστω*¹. Στὸν 3. π. Χ. αἰ. ἀπαντᾷ ὁ τύπος *γενέστω*², στοὺς παπύρους βρίσκουμε *ἀνάγεσται, τῆς τείας* (= τῆς θείας) καί, ἀντίστροφα, *ἐξέσθω, τῆς θειμῆς* (= τῆς τιμῆς)³, στὸν Μαχαιρᾶ § 2 *ἐμποδιστῆ*, § 3 τὸ *βαπτιστήναι*, § 70 *ἀστενεῖς ἀπὸ πολλὰς ἀστενεῖς κ.ἄ.π.*, στὶς Ἀσσίζες ρνα' *πρὶν ὀρμαστοῦν, ρνβ' νὰ χωριστῆ, ρνδ' δεῖ γινέσται κ. ἄ.*, στὸν Βουστρώνιο ἐπίσης *ἀρμάστιν, ἀστηνεμένη, νὰ μὲν καθαριστοῦν κ. ἄ. π.* Ἀκόμα ἡ τροπὴ φθ>φτ ἀπαντᾷ στὶς Ἀσσίζες ρνγ' *ἐνομεύτην ὁ ρήγας, ἐξενητεύτησαν, ρνδ' νὰ πιστευτῆ*, στὸν Βουστρώνιο *ἔφτασεν κ. ἄ.*, ἡ τροπὴ χθ>χτ, π.χ. *ἐπροσδέχτην* στὸν Βουστρώνιο, ἡ τροπὴ ρχ>ρκ, π.χ. *Θηβαισάρκας* (= Θηβάρχης) στοὺς παπύρους⁴, *τὰς ἀπαρκὰς* σὲ παλαιὸ σικελικὸ ἔγγραφο⁵, στὸν Μαχαιρᾶ § 72 *ἔρκοντα*, στὸν Βουστρώνιο *ὁ ρήγας ἄρκεπε νά...., ἔρκοντάς της*, ἡ τροπὴ ρθ>ρθ στὸν Μαχαιρᾶ *ἦρτεν*, στὸν Βουστρώνιο *εἶχαν ἔρτειν, ἦρταν κ. ἄ.*

Ἄς περιορισθοῦμε στὴν τροπὴ σχ>σκ. Ὁ Thumb⁶, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ λ. στσουνία 'σχοινιά' τῆς Αἴγινας, λέγει ὅτι «ἡ τοῦ σχ εἰς σκ μετὰβάσις, ἣτις πρέπει νὰ εἶνε παλαιότερα τῆς μαλακύνσεως τοῦ κ καὶ ἴσως ἀνέρχεται εἰς τὴν ἀρχαιότητα (σχ δηλ. *skh*>*sk* πρὶν γίνῃ *skh*>*σχ*), εἶνε γενικὴ ἐν τῇ Νεοελληνικῇ πβ. Foy *Lautsystem* 6». Ἡ τροπὴ σχ>σκ ἀπαντᾷ στὶς λέξεις *ἐσκάτω* καὶ *παρασκόντα* τῶν ἐπιγραφῶν⁷ καὶ στὶς λέξεις *αἰσχροτάτην, κατασκευθέντα, κατασκευθῆναι, κατασκευθήσεται, τρισκιλίαις τῶν παπύρων*⁸. Στούς παπύρους ἐπί-

1. E. Mayser - H. Smoll, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, Berlin 1970, σ. 154, ὅπου σθ ~ στ καὶ στ ~ σθ. Τριανταφυλλίδη *Ἱστορ. Εἰσαγ.* 537. Βλ. καὶ Hatzidakis *Einleitung* 162.

2. K. Dieterich, *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache*, σ. 100. Ψυχάρη *Γραμμ.* 3, 329.

3. B. Μανδηλαρᾶ, *Ἐπὶ τῆς φωνητικῆς τῶν παπύρων. Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.* 22 (1971-72) 264.

4. Mayser - Smoll ἔ. ἄ. 151.

5. Cusa, *I diplomi greci ed arabi di Sicilia* 1, 20.

6. Thumb, *Ἡ ἐν Αἴγινη διάλεκτος. Ἀθηνα* 3 (1891) 107.

7. A. Μέγα ἔ. ἄ. 150.

8. Mayser - Smoll ἔ. ἄ. 153. B. Μανδηλαρᾶ ἔ. ἄ. 264. Ὁ Browning ἔ. ἄ. 111 τοποθετεῖ — ἐσφαλμένα — τὶς τροπὰς σχ>σκ, κτ>κτ, χθ>χτ, πτ>φτ, φθ>φτ, σθ>στ στοὺς ὄψιμους αἰῶνες τῆς Μεσαιωνικῆς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τότε πυκνώνει ἡ χρῆση τους, ἡ ἐμφάνισή τους ὅμως χρονολογεῖται σὲ παλαιότερους αἰῶνες.

σης ἀπαντοῦν καὶ οἱ λέξεις *σχυτάλη*, *ἐπισχάζων*¹, μὲ *σχ* ἀντὶ *σκ*, ποὺ ἐπιβεβαιώνουν ἐντοῦτοις καὶ τῇ σύγχρονη τροπῇ *σχ* > *σκ*. Ἀκολουθοῦν μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὄψιμη μεσαιωνικὴν περίοδο:

ἀμασκάλη (Germano 123 λ. *ascella*), *ἀσκημία* (Χρον. Μορ. Η 4187 κ. ἄ.), *ἀσκημίζω* (Germano 158 λ. *deformare*, Ἐρωτόκρ. 4, 1998 κ. ἄ.), *ἀσκημος* (Σπανέας, Ἀσσίζες, Χρον. Μορ. κ. ἄ. Βλ. Κριαρᾶ *Λεξικό*), *ἔσκισεν* (Μαχαιρᾶς § 7), *ἐσκίσαν* (Μαχαιρᾶς § 70), *νὰ σκίσουν* (Πουλολόγος 564), *σκισημένος* (Germano 154 λ. *scerato*), *κομποσκήμι* = *κομποσχοῖνι* (Βλάχου *Λεξ.* στή λ.), *σκάρρα* < *ἐσχάρα* (Germano 189 λ. *gradella*, Du Cange στή λ.), *σκάρριον* (στὸν Εὐστάθιο Ὁδ. ἦ'), *σακρίον* < *ἐσχάριον* (Du Cange λ. *σκάρριον*)², *σκίνος* < *σχίνος* (Βλάχου *Λεξ.* στή λ.), *σκοκί* (Διγεν. 4391³, Du Cange στή λ., Βλάχου *Λεξ.* στή λ.), *σκολαρίκιν* (Βλ. Du Cange λ. *σκολαρίκιον*), *σκολεῖο* (Du Cange λ. *σκόλιον*).

Γραφῆς ἐπίσης ὅπως *χύσχουσι* < *χάσκουσι* (Du Cange λ. *χάσκειν*), *σχάλα* < *σκάλα* (Du Cange λ. *σκάλα*), *κανισχίου* < *κανισκίου* (Miklosich-Müller ἔ. ἄ. 5, 34) ὑποδηλώνουν τὴν παράλληλη παρουσία τῆς τροπῆς *σχ* > *σκ*.

Σήμερα, ἡ τροπῇ *σχ* > *σκ* παρατηρεῖται σ' ὅλες τὶς διαλέκτους⁴ καὶ σ' ὅλα τὰ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Ἐπειδὴ καὶ στὴ βόρεια καὶ στὴν κεντρικὴ ζώνη τῆς Καρπάθου (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Πυλές) ἀπαντᾷ ἡ τροπῇ *σχ* > *σκ*, ἔγραψα τότε — καὶ ὑποστηρίζω καὶ τώρα — ὅτι καὶ στὴν ὑπόλοιπη Κάρπαθο πρῶτα ἔγινε ἡ τροπῇ τοῦ *σχ* σὲ *σκ* (τὸ ὁποῖο κατόπιν ἔλαβε τὴν προφορὰ *σ*⁵) καὶ ὄχι ὅτι τὸ *σχ* ἔγινε *σ*, ἐπειδὴ καὶ τὸ *χ* + *ε*, *ι* προφέρεται ἐκεῖ ὡς *σ*⁶.

1. βλ. Mayser - Smoll, ἔ. ἄ. 153.

2. Βλ. καὶ Χατζιδάκι *MNE* 1, 399.

3. Βλ. καὶ Α. Μέγα ἔ. ἄ. 264.

4. Παραθέτω μόνο τὰ κατοικητικὰ *ισχάδιον* > *σκάδι* Καλαβρία καὶ *ασκάδι* Ἀπουλία, *μασχάλη* > *πασκάλη* Καλαβρία καὶ *βασκάλη* Ἀπουλία (Rohlf's *Grammatik der unteritalienischen Gräzität* 74), στὰ ὁποῖα ἡ τροπῇ ἐνισχύθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ φωνητικὴ.

5. Πβ. καὶ Ψυχάρη *Γραμμ.* 3, 334: «Καὶ ὅμως σὰ νὰ μᾶς φέρνουνε κάποια δυσκολία νὰ ποῦμε *ισχυρός*, *ισχυρίζομαι*, *ισκή*. Μοῦ δίνει ἀπὸ κάποια ὑποψία πὸς τὸ *σχ* μπορεῖ μιά φορά νὰ καταλήξῃ σὲ κάποιο σκέτο *σ* ἢ *σ*».

6. Ἡ προφορὰ τοῦ *χ* + *ε*, *ι* ὡς *σ* παρατηρεῖται στὴν Κύπρο, τὸν Πόντο, τὴν Καππαδοκία, τὰ Δωδεκάνησα — μὲ ἐξαιρέση τὰ ἰδιώματα Ἐλύμπου καὶ Μεσοχωρίου Καρπάθου — τὴν Ἀπουλία, τὴ Σέριφο, Σίφνο, Σύρο, Ἀμοργό. Βλ. Χατζιδάκι *MNE* 2, 423. Σ. Μενάρδον στὴν Ἀθηνᾶ 6 (1894) 152-3. Κ. Dieterich *Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden* 60, 80. Pernot *La phonétique de parlers de Chio* 272. Rohlf's ἔ. ἄ. 73. Παντελίδη ἔ. ἄ. 40. Κων. Μηνᾶ ἔ. ἄ. 56. Βλ. καὶ Ψυχάρη *Γραμμ.* 1, 231, ὅπου ὁ λόγος γιὰ «ὕγράδα τοῦ *χ*», τὸ ὁποῖο ἀκολουθεῖται ἀπὸ *ε*, *ι* (*i*).

Ἐξάλλου, πότε ἐμφανίζεται ἡ προφορά τοῦ $\chi + \epsilon$, ἢ ὡς $\check{\sigma}$; Ἦδη ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος¹ παρατήρησε πὼς στὶς Ἀσσίζες καὶ τὸν Μαχαιρᾶ δὲν ἔχει ἀκόμα ἐμφανισθῆ οὔτε ὁ τσιτακισμὸς τοῦ κ (καὶ ἡ προφορά τοῦ $g = \gamma\gamma$, $\gamma\kappa$ ὡς g^2), οὔτε ἡ προφορά τοῦ $\chi + \epsilon$, ἢ ὡς $\check{\sigma}^3$. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ $\chi + \epsilon$, ἢ δὲν γίνεται ὅποτε στὸν Βουστρώνιο⁴, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πὼς ἡ προφορά αὐτὴ εἶναι μεταγενέστερη καὶ ἀπὸ τὸν 15. αἰώνα. Ὁ καθηγ. Ν. Ἀνδριώτης τὴν τοποθετεῖ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ «πρὶν ἢ παρεμβολῆ τῶν Τούρκων διακόψῃ τὴ γλωσσικὴ ἐνότητα τοῦ μικρασιατικοῦ καὶ κυπριακοῦ ἑλληνισμοῦ»⁵.

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα, ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὁ Rohlfs γράφει: «Auch in der Gruppe σχ wird χ zu κ , vgl. bov. muskári μοσχάριον, skádi ἰσχάδιον, otr. askádi, otr. vaskáli, bov. paskáli μασχάλη. Vor hellen Vokal wird dieses sk wie primäres $\sigma\kappa$ zu $\check{\sigma}$ (vgl. § 45): bov. šizo, otr. šizo σχίζω, bov. šiní, otr. šiní σχοινίον, otr. šino σχῖνος, bov. ášimo, otr. ášimo ἄσχημος»⁶.

3. «Χείλωση»

Ὁ κ . Συμεωνίδης θέλησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλες σχεδὸν τὶς τροπὲς τῶν φωνηέντων σὲ ο καὶ σὲ ου μὲ τὴν «χείλωση», γιὰ τὴν ὁποία μάλιστα ἔγραψε εἰδικὸ ἄρθρο⁷ ἐπεκτείνοντας τὰ ὅρια, στὰ ὁποῖα τὴν περιόρισαν — χωρὶς νὰ τὴν ὀνοματίσουν — ὁ Γ. Χατζιδάκις⁸ καὶ ὁ Μ. Φιλήντας⁹.

Ὁ Χατζιδάκις¹⁰ λέγει: «πάσχουσι δὲ τὴν συστολὴν ταύτην πάντα ἄλλ' ἰδίως ἐκεῖνα τὰ φωνήεντα ὧν ὁ σχηματισμὸς ἀπαιτεῖ μικρὸν τοῦ στόματος ἀνοιγμα, οἷον τὸ i , τὸ e , ἔπειτα δὲ τὸ u , τὸ o καὶ ἐλάχιστον τὸ a ». Ὁ Φιλήντας ἐξάλλου λέγει ὅτι «τὸ a φωνητικὰ κατεφθείας δὲ

1. Γ. Ἀναγνωστόπουλος στὸ *Λεξικ. Ἀρχ.* 6 (1923) 75. Βλ. καὶ Pernot ἔ. ἀ. 243 σημ. 7.

2. Ὅπως στὶς ἰταλικὲς λέξεις *genere, giardino*.

3. Πράγματι στὶς Ἀσσίζες βρίσκει κανεὶς ἔχει, ἐντέχεται κ.ἄ., στὸν Μαχαιρᾶ *χέριν, Μαχαιριώτισσα, τειχίον, εὐχή* κ.ἄ..

4. Στὸν Βουστρώνιο ἀπαντοῦν οἱ λέξεις *χῆρα, χέριν, εὐχή, χαιρετῶ, ἀρχιεπισκοπή* κ.ἄ.

5. Ν. Ἀνδριώτης, *Σημασιολογικὰ τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς Κύπρου. Πρακτικὰ τοῦ πρώτου διεθνοῦς κυπριολογικοῦ συνεδρίου*, Γ₂ (1973) σ. 1.

6. Rohlfs ἔ. ἀ. 74. Πβ. τοῦ ἴδιου ἔ. ἀ. 74 καὶ *arçinò* (<ἀρχινῶ) τῆς Ἀπουλίας, ὅπου ἐντούτοις τὸ χ , ὅταν ἀκολουθῆται ἀπὸ i , προφέρεται ὡς s , π.χ. *simona*.

7. Χ. Π. Συμεωνίδης *Χείλωση στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα Ἑλληνικὴ. Βυζαντινὰ* 4 (1972) 240-252. Βλ. ἐκεῖ, σ. 240 σημ. 3, τὴ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία.

8. Χατζιδάκις *MNE* 2, 281 κ.ἑ. καὶ στὴν Ἀθηνᾶ 24 (1912) 34.

9. Φιλήντας *Γλωσσογν.* 3, 161 κ.ἑ.

10. Χατζιδάκις στὴν Ἀθηνᾶ 24 (1912) 34 κ.ἑ.

γίνεται οὔτε ο οὔτε ου μήτε κᾶν κοντᾶ στὰ χειλικὰ καὶ στὰ λαρυγγικὰ» διορθώνοντας, στὸ σημεῖο αὐτό, καὶ τὸν Χατζιδάκι¹ καὶ τὸν ἑαυτὸ του². Ὁ κ. Συμεωνίδης, πού, κατὰ τὰ ἄλλα, σέβεται τὴ γνώμη τῶν δύο αὐτῶν γλωσσολόγων, νομίζει πὼς οἱ τροπές $a > o$ καὶ $a > ou$ ὀρισμένων λέξεων εἶναι ἀποτέλεσμα «χειλωσης», ἐνῶ ἤδη ἀπὸ τὸν Χατζιδάκι καὶ τὸν Φιλήντα ἐξηγήθηκαν μετὰ τὴ συμπροφορά, τὴν ἀναλογία ἢ τὴν παρετυμολογία, π.χ. ὄμπρός < ἀπὸ μπρός < ἀπὸ ἐμπρός, ἀποθανάτιζω < ἀπαθανάτιζω, χαμόμηλα < χαμαίμηλα, (ἔτσι καὶ τὸ καρπαθιακὸ τσαλοπετεινός), φωνάρι < φανάρι μετὰ παρετυμολογία πρὸς τὴ λ. φῶς κ.ᾠ.³

Ὁ κ. Συμεωνίδης⁴ λέγει ὅτι ἡ χειλωση τῶν φωνηέντων γίνεται κοντὰ στὰ μπ, π, μ, β, φ, στὴ συνέχεια ὅμως⁵ ἀκολουθεῖ τὸν Χατζιδάκι⁶, πού παρατηρεῖ τὸ φαινόμενο κοντὰ καὶ σὲ ἄλλων εἰδῶν σύμφωνα — ἔρρινα, ὀδοντικά, τὰ σ, ζ, τζ, τσ, ξ, ψ —, ἐνῶ ὁ Φιλήντας⁷ ἐξηγεῖ τὴν τροπὴ $e > u$ καὶ $e > o$ μόνο μετὰ τὴν ἐπίδραση τῶν γειτονικῶν π, β, φ, μ καὶ τὴν τροπὴ $i > u$ καὶ $o > u$ μετὰ τὴν ἐπίδραση τῶν χειλικῶν, τῶν λαρυγγικῶν, τῶν ρ, σ, ζ, τσ.

Ὅταν ἐξαίρεσουμε τίς τροπές $a > o, u$, τότε γιὰ τὴ «χειλωση» ἀπομένουν οἱ τροπές $o > u$ ⁸, $e > o, u$ καὶ $i > u$ ⁹. Πῶς ὅμως θὰ γίνονταν ἡ τροπὴ $i > u$ καὶ οἱ τροπές $e > o, u$; Ἀπευθείας ἢ ἀφοῦ πέρασαν ἀπὸ ἐνδιά-

1. Χατζιδάκις *MNE* 2, 279-281 καὶ 1, 236.

2. Φιλήντα *Γλωσσογν.* 2, 89. Παραξενεύομαι, γιὰ τὸ κ. Συμ. ἐπικαλεῖται τὸν Φιλήντα *Γλωσσογν.* 2, 89, ὅπου οἱ λέξεις *θομπός* καὶ *λοβωματιά* ἐξηγοῦνται μετὰ χειλωση, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Φιλήντας *Γλωσσογν.* 3, 147 στὶς ἴδιες λέξεις βλέπει παρετυμολογία πρὸς τίς λέξεις *θολός* καὶ *λωβός*.

3. Ὁ Φιλήντας *Γλωσσογν.* 3, 143-144 ἐξηγεῖ τίς τροπές $a > o$ καὶ $a > u$ μετὰ παρετυμολογία. Ἐκεῖ ἡ συμαϊκὴ λέξη *παρούμαλλο* ἐρμηνεύεται μετὰ παρετυμολογία πρὸς τὸ *οὔμαλο* = ὀμαλό, ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρόκειται γιὰ συμφορμὸ τῶν λέξεων *παράμαλλο* καὶ *παρούμα* < ἰταλ. *paroma* 'παλαμάρι'. Ὅμοια καὶ ἡ θρακικὴ λ. *λάβουρον* (*Ἀθηνᾶ* 24, σ. 28) πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ μετὰ συμφορμὸ τῶν λέξεων *λάβουρον* καὶ *φλάμπουρον*.

4. Συμεωνίδης *Χειλωση* 239.

5. Συμεωνίδης ἔ. ἄ. 264.

6. Χατζιδάκις *MNE* 2, 279 καὶ στὴν *Ἀθηνᾶ* 24, σ. 34 κ.ἑ.

7. Φιλήντα *Γλωσσογν.* 3, 108, 3, 153, 3, 154 κ.ἑ.

8. Ἡ τροπὴ αὐτὴ εἶναι ἐκεῖνη πού πρέπει πράγματι νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ νὰ συμπεράνουμε ὅτι καὶ ἡ τροπὴ τῶν ἄλλων φωνηέντων σὲ u ἀποτελεῖ τὴν τελευταία φάση τῆς χειλωσης» (Συμεωνίδης ἔ. ἄ. 245 καὶ 248), ἀφοῦ καὶ τὸ o , ὡς χειλικὸ φωνήεν, θὰ μπορούσε νὰ μείνῃ ἀναλλοίωτο κοντὰ σ' ἓνα χειλικὸ ἢ σ' ἄλλο σύμφωνο πού ἀρθρώνεται στὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ στόματος.

9. Ὁ κ. Συμεωνίδης ἔ. ἄ. 243 ἀναφέρει τὴν τροπὴ $i > o$ μόνο μετὰ τὸ παράδειγμα *θυμάρι > θομάρι* τῆς Οἰνός, πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τροπὴ καὶ μάλιστα σὰν χειλωτική.

μεσες βαθμίδες¹; Ὁ κ. Συμεωνίδης² δικαιολογεῖ τις τροπές $e > o$ καὶ $i > u$ μὲ τὴν ἀρθρωτικὴ συγγένεια τῶν φωνηέντων, γιὰ τὴν τροπὴ ὅμως $i > u$ θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίσῃ κανεὶς καὶ τὴ γνώμη τοῦ W. Beschewliew³, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ i ἔγινε \ddot{u} προτοῦ καταντήσῃ u .

Ὁ κ. Συμεωνίδης ἐρμηνεύει μὲ τὴ «χείλωση» ὄλες — ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λ. *κουλλοχέσης* — τις καρπαθιακὲς λέξεις πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, παρουσιάζουν *ou* στὴ θέση τοῦ ἀρχαίου *v*. Ἀντίθετα ὁ K. Dieterich⁴ πιστεύει ὅτι στίς λέξεις *θρούμπη*, *τούμπανον* καὶ *προυκιά* διατηρεῖται ἡ ἀρχαία προφορὰ τοῦ *v* καὶ *oi*, καὶ ὁ καθηγ. N. Ἀνδριώτης⁵ μεταξὺ τῶν λέξεων, πού διατηροῦν τὴν ἀρχαία προφορὰ τοῦ *v*, περιλαμβάνει καὶ τίς λέξεις *βρουχιῶμαι*, *κρουφός*, *κρούβγω*, *φρούδι*, *χρουσός*⁶, *μπροῦ*. Τὸ τοπωνύμιο *Μουχοί* δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο πὼς διατηρεῖ ἐπίσης τὴν ἀρχαία προφορὰ τῆς λ. *Μυχοί*, ἀφοῦ, καθὼς εἶναι γνωστό, τὰ τοπωνύμια εἶναι τὰ τὰ πιὸ συντηρητικὰ στοιχεῖα κάθε γλώσσας.

1. Πβ. καὶ Συμεωνίδη *ἔ. ἀ.* 248-249.

2. Συμεωνίδης *ἔ. ἀ.* 245.

3. W. Beschewliew *Mittelgriechisches* στὴ *Glotta* 17 (1929) 67-68. Πβ. καὶ Κων. Μηνᾶ *ἔ. ἀ.* 35.

4. Dieterich *Sporaden* 32.

5. N. Andriotis, *Lexicon der Archaismen*, λῆμμα *v*.

6. Ὁ τύπος εἶναι ἤδη τοῦ 4. αἰ. π.Χ. Βλ. Hatzidakis *Einleitung* 103 καὶ *MNE* 2, 273. Dieterich *Untersuchungen...* σ. 23. I. K. Προμπονάν στὴν *Ἑπερ. Ἑταιρ. Κυκλ. Μελετ.* 7 (1968) 365.